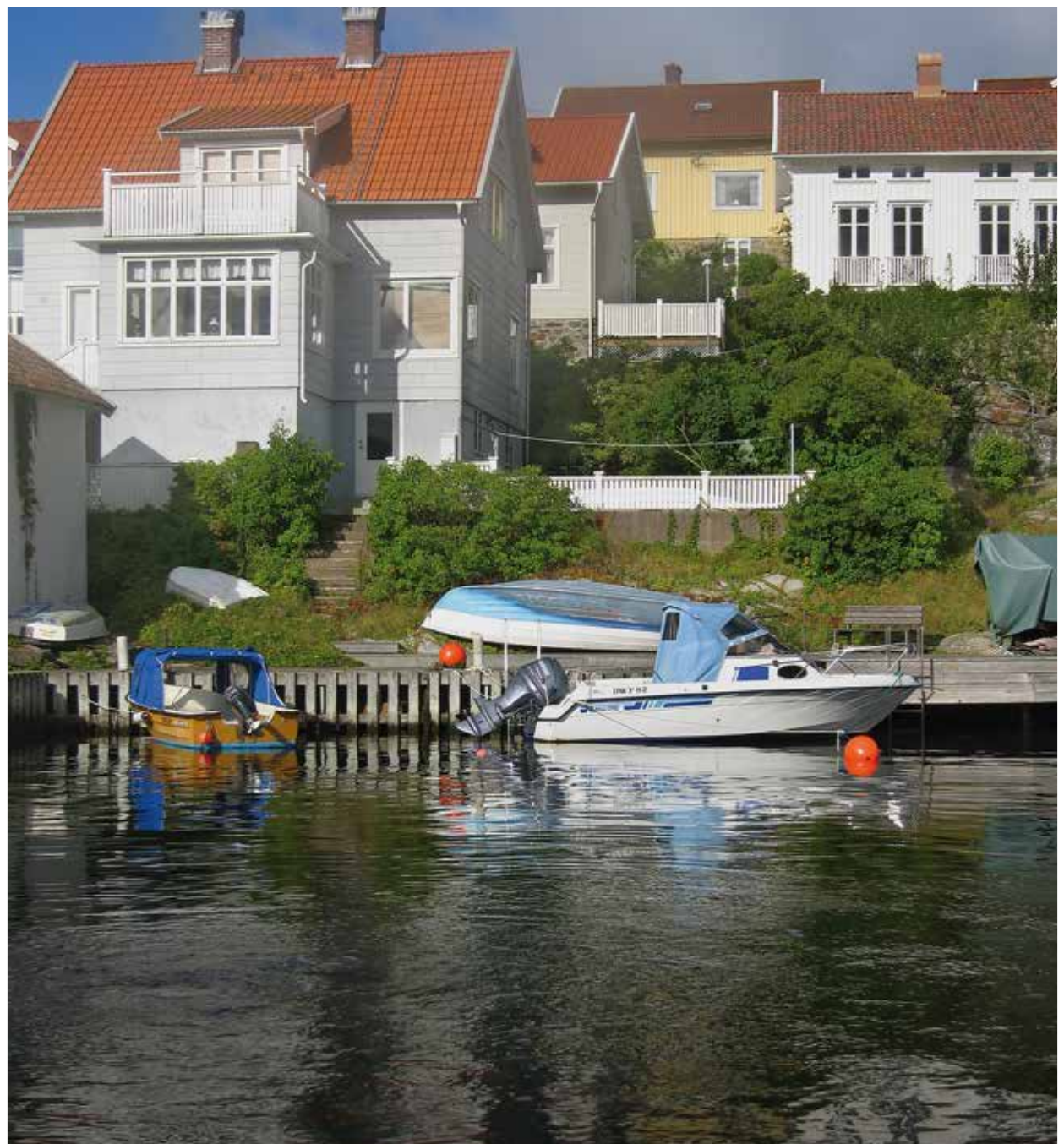

Gullholmens hamn

Fartygslämning och kulturlager, medeltid-nyare tid

Arkeologisk utredning och förundersökning

Gullholmen 25, 42 och 43

Gullholmens socken, Orust kommun

Staffan von Arbin & Thomas Bergstrand

Bohusläns museum

Rapport 2012:39

BOHUSLÄNS
MUSEUM

Gullholmens hamn

Fartygslämning och kulturlager, medeltid–nyare tid

Arkeologisk utredning och förundersökning

Gullholmen 25, 42 och 43,

Gullholmens socken, Orust kommun

Bohusläns museum Rapport 2012:39

ISSN 1650-3368

Författare Staffan von Arbin och Thomas Bergstrand

Layout, grafisk form och teknisk redigering Gabriella Kalmar

Omslagsbild Foto taget av Staffan von Arbin. Fotot visar en del av bebyggelsen på Gullholmen.

Illustration Anette Olsson

Tryck Cela Grafiska AB, Vänersborg 2012

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet medgivande 90.8012

Kartor godkända från sekretessynpunkt för spridning Lantmäteriet 2012-08-21. Dnr 601-2012/3330.

Bohusläns museum

Museigatan 1

Box 403

451 19 Uddevalla

tel 0522-65 65 00, fax 0522-126 73

www.vastarvet.se, www.bohuslansmuseum.se

Innehåll

Sammanfattning.....	6
Inledning.....	6
Bakgrund.....	6
Landskapsbild.....	6
<i>Natur- och kulturlandskap</i>	6
<i>Fornlämningsmiljö</i>	6
<i>Historiskt källmaterial</i>	7
Den arkeologiska utredningen.....	10
Syfte.....	10
Metod och genomförande.....	10
Resultat.....	10
Slutsats samt åtgärdsförslag.....	13
Förundersökningen.....	13
Syfte.....	13
Metod och genomförande.....	13
Resultat.....	13
Slutsatser samt åtgärdsförslag.....	17
Referenser.....	18
Litteratur.....	18
Otryckta källor.....	18
Arkiv.....	18
<i>Bohusläns museum</i>	18
<i>Riksarkivet</i>	19
<i>Sjöfartsmuseet i Göteborg</i>	19
Tekniska och administrativa uppgifter.....	20
Den arkeologiska utredningen.....	20
Förundersökningen.....	21
Bilagor.....	22

Figur 1. Utsnitt ur Sverigekartan med platsen för utredningen/förundersökningen markerad. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriet 2012-08-21. Dnr 601-2012/3330.

Figur 2. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan, blad 8A1i, som visar exploateringsområdet med planerade ledningsträckningar. Skala 1:10 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriet 2012-08-21. Dnr 601-2012/3330.

Sammanfattning

Med anledning av planerad VA-sanering på Gullholmen utförde Bohusläns museum i augusti 2006 en marin- arkeologisk utredning. Utredningen resulterade i att två tidigare okända fornlämningar påträffades: Gullholmen 42 och 43. Båda utgörs av områden med kulturlager med datering från 1600-talet och framåt. Dessutom återlokaliseras den tidigare registrerade fartygslämningen Gullholmen 25. Fartygslämningen blev sedermera föremål för en förundersökning med syftet att avgränsa fornlämningen samt att finna en antikvariskt godtagbar ledningssträckning förbi densamma.

Förundersökningen visade att det rör sig om lämningen efter ett fartyg med kraftiga dimensioner som är byggt i ek på kravell. Den återstående delen av fartygskonstruktionen mäter cirka 13 × 8 meter. En dymling som påträffades i en provgrop uppvisade tydliga spår av eldpåverkan, vilket ger en indikation om att fartyget kan ha eldhärjats. Av sammanlagt tre prover för dendrokronologisk analys som samlades in från fartygslämningen var endast ett möjligt att datera. Provet, som saknar splint, daterades till år 1717. Troligt fällningsår för virket bedöms ligga inom perioden 1727–1827.

I de provgropar som grävdes med syftet att avgränsa lämningen påträffades ett kulturlager med bland annat keramik och djurben, vilket åtminstone till delar är äldre än fartyget. Av särskilt intresse är två keramikskärvor med medeltida datering, vilka ger belägg för att sundet mellan Gullholmen och Lilla Härmanö utnyttjats som hamn under medeltiden. Efter avslutad förundersökning har exploatören på Bohusläns museums uppmaning justerat delar av ledningssträckningen så att den sammanhängande delen av fartygskonstruktionen inte längre påverkas av arbetsföretaget.

Inledning

Bakgrund

Gullholmens VA-samfällighetsförening projekterade under 2006 för en anslutning av samtliga hushåll på Gullholmen till det kommunala VA-nätet. Arbetet kom att omfatta sjöförläggning av vatten- och avloppsledning i farvattnen kring Gullholmen utmed en sammanlagd sträcka av cirka 1 100 meter (figur 1 och 2). För att klarlägga om okända fornlämningar berördes av det planerade arbetsföretaget utförde Bohusläns museum i augusti 2006 en arkeologisk utredning, i enlighet med beslut av Länsstyrelsen (dnr 431-37485-2006).

Utredningen resulterade i upptäckten av tre fornlämningar, varav en var tidigare registrerad men med felaktigt angiven position (Gullholmen 25).

Denna fornlämning, en fartygslämning lokaliserad till Gullholmens norra hamn, bedömdes kräva särskild antikvarisk hänsyn i samband med ledningsförläggningen. Länsstyrelsen beslutade därför att en arkeologisk förundersökning skulle göras, med det primära syftet att avgränsa fornlämningen samt att finna en antikvariskt godtagbar sträckning förbi densamma. Förundersökningen utfördes i november samma år.

Föreliggande rapport presenterar resultatet från både utredningen och förundersökningen. Projekt- och fältarbetsledare var för den arkeologiska utredningen Staffan von Arbin och för förundersökningen Thomas Bergstrand. Kostnadsansvarig för utredningen var Gullholmens VA-samfällighetsförening medan kostnaden för förundersökningen täcktes genom Länsstyrelsens bidrag till kulturmiljövård.

Landskapsbild

Natur- och kulturlandskap

Den lilla ön Gullholmen är belägen vid nordostspetsen av Lilla Härmanö, och är förbunden med densamma genom en gångbro. Gullholmen är också benämningen på den fiskelägesbebyggelse som inramar sundet mellan de två öarna. Skärgårdslandskapet i denna del av Bohuslän är mycket kargt och trädfattigt, och terrängen utgörs till övervägande del av extensiva hällmarks- och klapperstensområden. Vegetationen är sparsam och begränsas framförallt till gräs, ljung och annan lägre vegetation. Gullholmen är, tillsammans med Åstol, Bohusläns tätast bebyggda kustsamhälle (figur 3). En stor del av den ursprungliga bostadsbebyggelsen är idag sommarbostäder.

Fornlämningssmiljö

De kulturhistoriska lämningar som finns registrerade i anslutning till exploateringsområdet är förhållandevis få till antalet (figur 4). De utgörs på Gullholmensidan av en stenstuga (Gullholmen 1), en sten med inskriptioner i form av initialer och årtal från 1700- och 1800-talet (Gullholmen 18) samt en hembygdsgård, det så kallade Skepparhuset (Gullholmen 19). På Härmanösidan ligger Gullholmens gamla gårdstomt (Gullholmen 16), vilken är inprickad efter 1861 års laga skifteskarta. Från området strax söder om den befintliga kyrkogårds-

Figur 3. Vy från Gullholmen. Foto Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

muren finns dessutom uppgifter om ett numera försvunnet offerkast (Gullholmen 15).

Vid fördjupning av Gullholmens hamn år 1936 påträffades lämningen efter ett större träfartyg i den norra delen av hamnen (Gullholmen 25). Uppmuddrade fynd och skeppsdelar besiktigades av dåvarande chefen vid Sjöfartsmuseet i Göteborg, Olof Traung, som utifrån byggnadstekniska karakteristika daterade fartyget till mitten av 1600-talet (*Göteborgs Morgonpost* 18/7 1936). Bland ortsbefolkningen, som emellanåt hade fastnat i vrakresterna vid ankring, var fartygslämningen känd sedan gammalt. Enligt en lokal tradition skulle det röra sig om ett skepp ur den danske amiralen Peder Wessel Tordenskiolds flotta som gått förlorat under Stora nordiska kriget 1700–1721 (Hansson 1983:180).

I Sjöfartsmuseet i Göteborg förvaras två föremål som omhändertogs vid muddringen och som uppges komma från den omtalade fartygslämningen. Det rör sig om ett stort märeskotblock, det vill säga en riggdetalj av trä (reg. nr SMG 27263), samt en trefotsgröta i lergods (reg. nr SMG 18734). Vad gäller det senare fyndet kan det

inte uteslutas att det i själva verket härrör från ett hamnkulturlager (se vidare nedan). Av den ovan refererade tidningsnotisen i *Göteborgs Morgonpost* framgår nämligen att det, förutom den omtalade fartygslämningen, även påträffades en del keramik vid muddringsarbetena.

Historiskt källmaterial

Att redogöra för Gullholmens tidiga historia är inte någon helt enkel uppgift. I *Håkonar saga*, författad på 1260-talet, berättas att den norske kungen Håkon Håkonsson bland annat lät bebygga Gullö (*Gulleyna*), Marstrand och ”många andra öde öar i Viken”. Flera forskare och historiker har velat identifiera *Gulleyna* med Gullholmen. En av de första att göra denna koppling synes vara Axel Emanuel Holmberg i *Bohusläns historia och beskrifning*, författad på 1840-talet (Holmberg 1979:314). Lennart Dalén (1941:72) ställer sig skeptisk till denna identifikation men skriver samtidigt att ”skulle detta vara riktigt är det dock å andra sidan

Figur 4. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan, blad 8A1i, som visar exploateringsområdet samt närliggande fornlämningar. Skala 1:10 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriet 2012-08-21. Dnr 601-2012/3330.

uppenbart, att man ej kan datera tillkomsten av detta samhälle såsom fiskeläge i modern mening till första hälften av 1200-talet”. Då *Gulleyna* nämns i sammanhang med staden Kungahälla ligger det dessutom kanske närmare till hands att, såsom Wilhelm Berg (1912:273), tolka orten som Gullön i Nordre älv.

En annan ort som omnämns i *Håkonar saga* är Hermanösund (*Hermdarsundi*). Det berättas i sagan att Håkon Håkonsson lade till där med sina skepp och sin här under sitt trettiosjätte regeringsår, vilket bör ha varit år 1253. I diplom, sjökort och seglingsbeskrivningar från 1500-talet förekommer orten med flera alternativa stavningar, däribland *Hermensund*, *Hermansund* och *Harme Sont*. Den geografiska placeringen av orten är oklar, och den har därför betecknats som ett ”historiskt frågetecken” (Carlsson 1994:125). Huruvida någon form av fast bosättning förekommit i Hermanösund under medeltiden är även det oklart. Man kan mycket väl tänka sig en renodlad naturhamnsfunktion. Säkra belegg för bebyggelse förekommer först under 1500-talets andra hälft. I en skrivelse år 1565 ger kung Fredrik II den lybske amiralen Fredrik Knevel

tillåtelse att uppföra två bodar, en i Hermanösund och en i Mollösund (NRR:I s. 469). Några år senare, år 1572, kom dessutom en av kungens tulltjänstemän att placeras i Hermanösund (NRR:II s. 45).

Ernst Hörman (1925:37) sätter likhetstecken mellan Hermanösund och Gullholmen. Namnet skulle enligt honom således ursprungligen ha avsett sundet mellan Lilla Hermanö och Gullholmen. Problemet är att benämningarna Gullholmen och Hermanösund uppträder parallellt i 1500-talets källmaterial, exempelvis i Öresundstullens räkenskaper för år 1587 (Ellinger Bang 1906:117). Johan Pettersson (1953:114, not 13) har mot denna bakgrund hävdats att bebyggelsen i Hermanösund sannolikt måste sökas någon annanstans i området, och då kanske mest troligt längre söderut i det sund som skiljer Hermanö från Lavön och Orust.

Det äldsta säkra belägget för bosättning på Gullholmen härrör från år 1588, då en Jens Opekop ”paa Guldholmen” omtalas i en skrivelse (NRR:III s. 14). Man kan därför förmoda att framväxten av Gullholmens samhälle, i likhet med många andra av Bohuskustens strandsittarsamhällen och fiskelägen,

Figur 5. Utsnitt ur Kettil Classon Felterus ”Special landhkort oc. Geographisk Afrittning öfwer Bahüus” från år 1673, visande Gullholmen och Stora och Lilla Hermanö. Efter original i Riksarkivet.

hänger samman med 1500-talets sillperiod. Också för år 1594 finns uppgifter om bofasta på ön. I Ålborgs stads kammarräkenskaper för perioden 1583–1599 finns noterat att en Hans Persen och en Niels Sørensen från Gullholmen detta år erlagt ”bropenge” vid besök i staden med sina respektive fartyg (Pettersson 2001:94). Orten finns som nämnts också upptagen som hemort för skepp i Öresundstillens räkenskaper från år 1587 (Ellinger Bang 1906:117).

I 1610 års extraskattemantalslängd redovisas 24 bofasta strandsittare på Gullholmen. Trettiofem år senare, år 1645, har antalet strandsittarhushåll ökat till cirka 39, plus ett antal ”forarmede” (Pettersson 1953:129, 135). I slutet av 1600-talet beboddes ön enligt Holmberg (1979:314) av 20 fiskarfamiljer. Som en följd av 1700-talets stora sillperiod upplevde fiskeläget en mycket kraftig bebyggelseexpansion, och omkring år 1800 fanns så mycket som ett hundratal bostadshus på ön. När sillen försvann minskade byggnadsaktiviteten för att åter ta fart på 1870-talet då nästa stora sillperiod inträffade (Carlsson 1994:126).

Det råder knappast någon tvekan om att Gullholmen, oaktat dess eventuella koppling till det ”mytiska” Hermanösund, varit en viktig naturhamn genom historien. Platsen är utmärkt som ankarplats på några av de tidigaste svenska kartorna över Bohuslän (figur 5). Från Gyldenlöwefejden i slutet av 1600-talet finns uppgifter om att den norska roddflottan ankrade vid Gullholmen (Göteborgs eskader och örlogsstation s. 48), och under Stora nordiska kriget omtalas Gullholmen som en av kustens ”mest brugelige Havne” av Tordenskiold (Hansson 1983:178).

Den arkeologiska utredningen

Syfte

Syftet med den arkeologiska utredningen var att klarlägga om okända fornlämningar skulle komma att beröras av det planerade arbetsföretaget. Som framgick fanns en sedan tidigare registrerad fartyglämning i det aktuella området, Gullholmen 25. Det var emellertid osäkert om lägesangivelsen stämde. Det rädde också oklarheter kring hur mycket av lämningen som fortfarande fanns kvar på botten. Utöver denna och eventuella ytterligare fartyglämningar kunde man misstänka att det i området förekom hamnkulturlager av det slag som tidigare har dokumenterats i flera bohuslänska na-

turhamnar och fiskelägen (t. ex. Lisberg Jensen 1981, Bergstrand 2005, 2009).

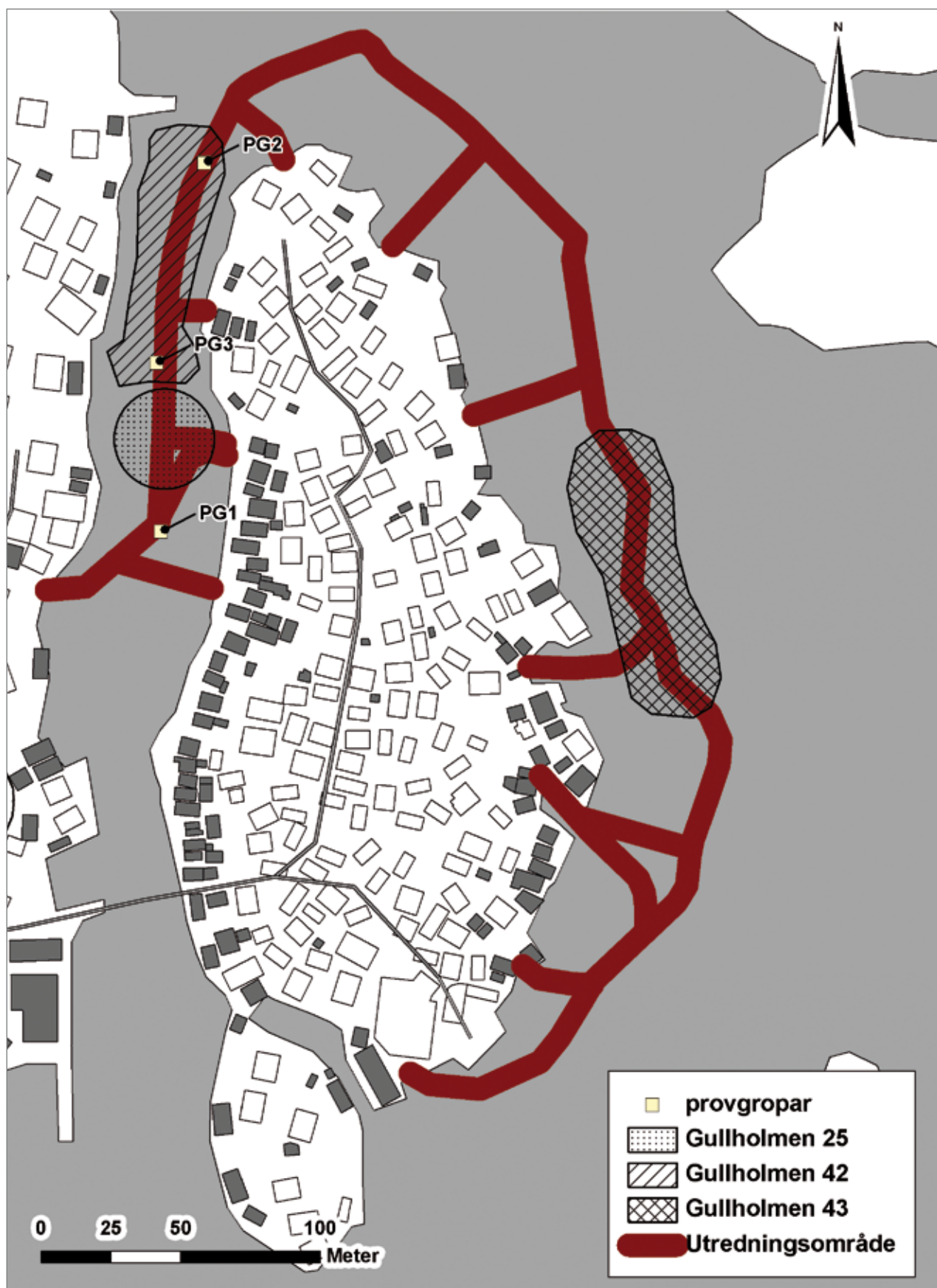
Metod och genomförande

Fältarbetet föregicks av en genomgång av FMIS (Riksantikvarieämbetets informationssystem för fornminnen), litteratur och äldre kartmaterial vid Bohusläns museum samt arkivhandlingar vid Sjöfartsmuseet i Göteborg. Resultatet av denna genomgång redovisas i inledningen till denna rapport. Arbetet i fält innefattade okulär besiktning samt sondering med dykare utmed en tio meter bred utredningskorridor. På botten av sundet mellan Lilla Härmanö och Gullholmen grävdes tre provgropar i syfte att fastställa eventuell förekomst av hamnkulturlager. Provgroparna grävdes med ejektorsug, och uppgrävt material samlades i nätsäckar som togs upp och sållades vid ytan. Provgropar och anläggningar beskrevs och mättes in med GPS (figur 6, bilaga 1).

Resultat

Dykbesiktningen bekräftade att delar av botten i sundet mellan Gullholmen och Lilla Härmanö är muddrade, varför förutsättningarna att träffa på intakta hamnkulturlager och andra lämningar inom detta bottenavsnitt varierar kraftigt. De arkeologiska iakttagelser som gjordes i den södra delen av exploateringsområdet, vilket bär tydlig prägel av att vara muddrat, inskränkte sig till enstaka fynd av keramik (flintgods, yngre rödgods samt stengods), djurben samt förmodad barlastflinta (figur 7). Keramikmaterialet kan grovt dateras till perioden 1600–1900. Inga fynd framkom i den provgrop som grävdes i området (PG 1), utan alla fynd påträffades löst liggande på botten.

I den norra delen av sundet, där vattendjupet överstiger 4–4,5 meter, förefaller dock botten att vara helt opåverkad av muddring. Här påträffades vid provgropsgrävningen (PG 2 och PG 3) ett hamnkulturlager med bland annat ben, huggspån, stenkol, läder- och textilfragment, tågvirke samt bearbetat trä. Dessvärre påträffades inga daterande fynd. Eftersom bevarandeförhållandena för organiskt material förefaller att vara goda bedöms kulturlagret ha en mycket stor vetenskaplig potential. Fornlämningens avgränsning bestäms i öster och väster av den kraftigt sluttande berggrunden, och mot norr avtar lagret successivt i mäktighet. Utsträckningen åt söder, det vill säga mot det muddrade området, är dock inte klarlagd. Det påträffade kulturlagret har i FMIS erhållit fornlämningsnummer Gullholmen 42.

Figur 6. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan med utredningsområdet, provgropar samt påträffade fornlämningar markerade. Skala 1:2 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriet 2012-08-21. Dnr 601-2012/3330.

Figur 7. Ett urval av de fynd som påträffades i den södra delen av exploateringsområdet i sundet mellan Gullholmen och Lilla Härmanö. Foto Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

Ungefär mitt i sundet, i höjd med den långa träbryga som utgår från Gullholmen, påträffades en större fartygslämning av trä (figur 8). Fartygslämningen, som ligger nästan helt begravd i sediment, är med all sannolikhet identisk med den tidigare omtalade fartygslämningen Gullholmen 25. Positionen skiljer sig ungefär 50 meter i sydsydvästlig riktning jämfört med den som anges i FMIS. Två träprover sågades ur fartygets bordläggning och skickades iväg till Nationella laboratoriet för vedanatomi och dendrokronologi, Lunds universitet, för dendrokronologisk analys. Trots att proverna båda var av ek och hade ett förhållandevis stort antal årsringar var inget av dem initialt möjligt att datera.

På Gullholmens sydöstra sida påträffades ett hamnkulturlager, som på grund av bottenens topografi med ställvis ytligt liggande berggrund varierar stort i mäktighet. Fynden utgjordes här av keramik (yngre rödgoods, flintgoods), kritpipor, djurben, stenkol med mera. Fynden är även här av 1600–1900-talskaraktär. Kulturlagret är inte närmare avgränsat, varför dess utbredning på kar-

Figur 8. Fartygslämningen Gullholmen 25. Uppstickande spantände som uppvisar omfattande spår efter skeppsmaskangrepp. Foto Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

tan är mycket ungefärligt angiven. Lämningen har sedermera tilldelats fornlämningsnummer Gullholmen 43.

Slutsats samt åtgärdsförslag

Bohusläns museums uppfattning efter genomförd utredning var att de lokaliserade lämningarna Gullholmen 25, 42 och 43 samtliga utgör fasta fornlämningar. Eftersom ledningarna skulle förläggas direkt på botten, utan föregående grävning, kunde ingreppen förväntas bli tämligen begränsade. Beträffande de båda kulturlagerförekomsterna, Gullholmen 42 och 43, ansåg därför museet att den tilltänkta exploateringen kunde genomföras utan krav på ytterligare antikvariska insatser.

Däremot gjorde museet bedömningen att fartyglämningen Gullholmen 25 skulle kunna komma att påverkas negativt av exploateringen, bland annat genom mekanisk påverkan i samband med själva ledningsförläggningen samt genom erosion av bottensediment. Museets uppfattning var därför att en arkeologisk förundersökning borde utföras i syfte att avgränsa fornlämningen. Efter undersökningen skulle det vara möjligt att anvisa alternativa ledningssträckningar i syfte att minimera arbetsföretagets påverkan på fornlämningen.

Förundersökningen

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var i första hand att försöka bestämma utbredningen på fartyglämningen, Gullholmen 25, så att VA-ledningarnas sträckning kunde korrigeras därefter. Förundersökningen förväntades även ge svar på frågor rörande lämningens allmänna karaktär, bevarandestatus och övergripande vetenskapliga potential.

Metod och genomförande

Provgropar förlades runtom hela den synliga delen av lämningen. Provgroparna grävdes med hjälp av ejektor-sug. När konstruktionstimmer påträffades så förlades nästa grop längre ut från centrum av lämningen. Efter att utbredningen av den sammanhållna delen av fartygskonstruktionen hade fastställts markerades omfattningen med bojar, vilka sedan mättes in med GPS. De uppgrävda sedimenten från provgroparna samlades i nätsäckar och sällades i efterhand. Dokumentationen består av, förutom GPS-inmätningen, fotografier på far-

tygskonstruktionen samt de fynd som framkom i provgroparna. Det framställdes även en enkel översiktsplan över den synliga delen av lämningen. I den sydöstra delen av fornlämningen sågades ett prov från fartygskonstruktionen för dendrokronologisk analys. Provet analyserades vid Nationella laboratoriet för vedanatomi och dendrokronologi, Lunds universitet.

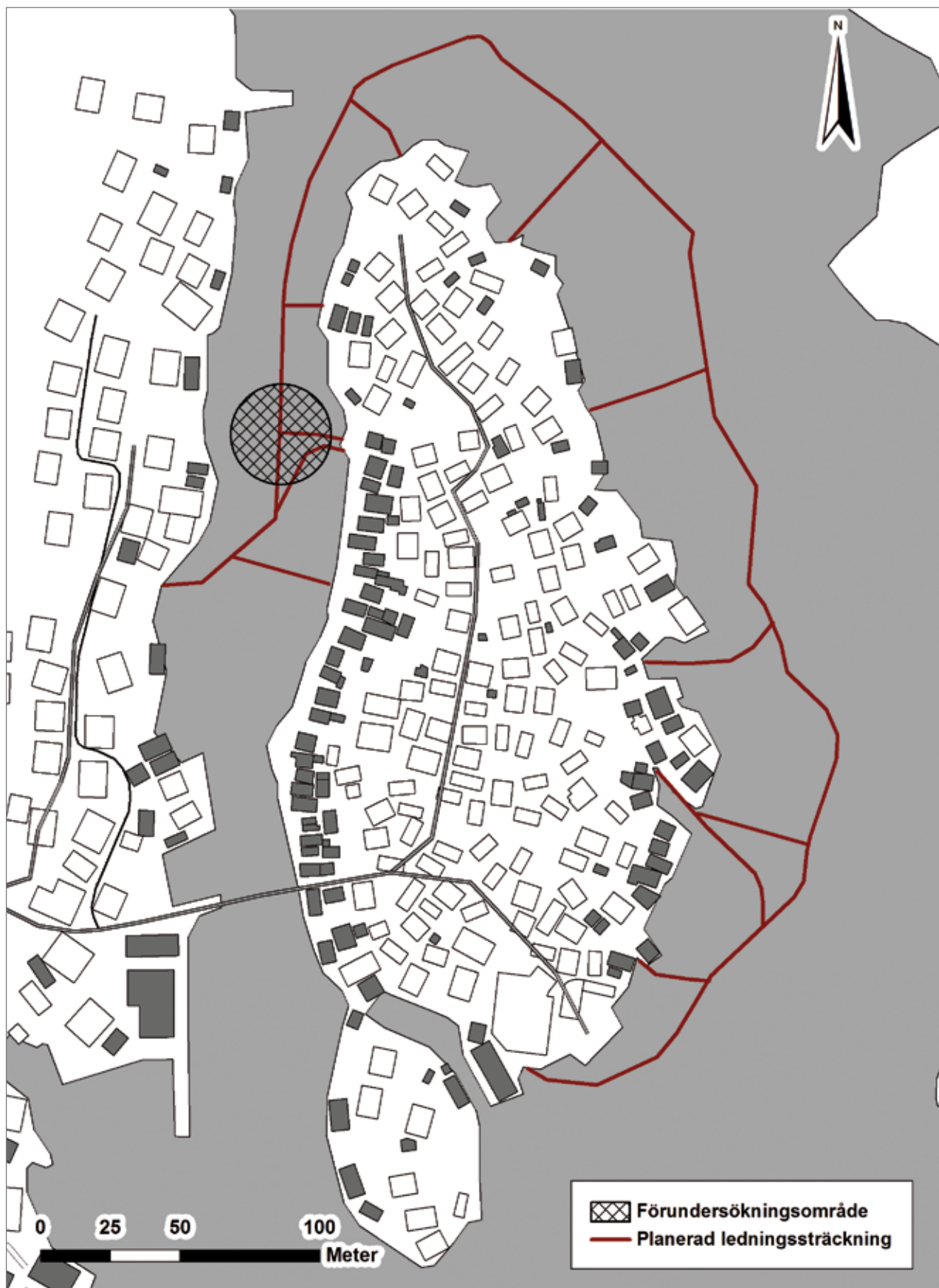
Resultat

Fartyglämningen ligger strax utanför en längre träbrygga som utgår från Gullholmensidan (figur 10, bilaga 2). Vattendjupet i området är cirka fyra meter och botten var vid undersökningstillfället beväxt med ålgräs. Bottensubstratet består av kompakt silt och skalgrus. Inom hela sundet finns diverse metallskrot som används eller har använts som akterförtöjningar till båtar.

Den större och troligen sammanhållna delen av fartygskonstruktionen mäter cirka 13 meter i nord-sydlig riktning och cirka åtta meter i öst-västlig. Det finns inget som antyder att det förekommer konstruktions-timmer utanför den aktuella ytan, men helt uteslutet är det inte med tanke på att området tidigare är muddrat. Muddringsskoporna kan ha dragit isär lämningen och deponerat partier längre bort. Inga provgropar eller sondningar gjordes dock i mer perifera ytor.

Av vad som kunde urskiljas i bottenytan och i provgroparna består den bevarade delen av fartygskonstruktionen av ett större kravellbyggt parti med spant och bordläggning, det vill säga en skrovsida och/eller en del av botten av fartyget. Möjligen finns även innergar-nering bevarad men det är inte säkerställt. Inom den västra delen av konstruktionen syns eroderade spant ovan bottenytan, vilka ligger orienterade i ungefärlig öst-västlig riktning. I den norra delen av konstruktionen finns en yta om cirka 3 × 1,5 meter med bordläggning som är rensplad från sediment. Renspolningen har troligen uppkommit genom propellerströmmar. Bordläggningen ligger i nord-sydlig riktning. Inom den östra delen av konstruktionen påträffades flera spant samt bordläggning vid provgropsgrävningen. Spanten ligger i linje med dem som är synliga ovan botten i lämningens västra del.

Spanten var överlag 30 centimeter breda, medan borden var mellan 25 och 30 centimeter breda och 6 till 8 centimeter tjocka. Enligt en preliminär bedömning var alla timren av ek. Det dendrokronologiska prov som togs vid förundersökningen var en del av en grov plank som sågades i den östra delen av partiet (figur 11). Den har utgjort antingen en innergarneringsplanka

Figur 9. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan, blad 8A1i, med platsen för förundersökningen markerad. Skala 1:2 000. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriet 2012-08-21. Dnr 601-2012/3330.

eller ett bord. Träslaget var ek och det fanns rester efter förbindningar både i form av trädymlingar och av järnspik. Dymlingarna var 30–35 millimeter i diameter och järnspikarna cirka 10 × 10 millimeter med huvuden om cirka 20 × 20 millimeter. Plankan var till delar eroderad men det framgick ändå att det var en ände med uttag för snedlask.

De mindre fynden från provgropparna bestod av keramik, ben, trädymlingar, tegel, träflis, hampsnöre och ett litet block flinta med slagmärken (figur 12–18). Till saken hör att dessa fynd inte nödvändigtvis måste tillhöra fartygslämningen utan kan härröra från ett hamnkulturlager. Detta bekräftas också av ett par av keramikfynden som uppenbart är äldre än fartygskonstruktionen (se vidare nedan). Visserligen har hamnmuddringar gått hårt åt detta lager men en del fynd kan man uppenbarligen fortfarande förvänta sig, särskilt i anslutning till, och under, fartygslämningen.

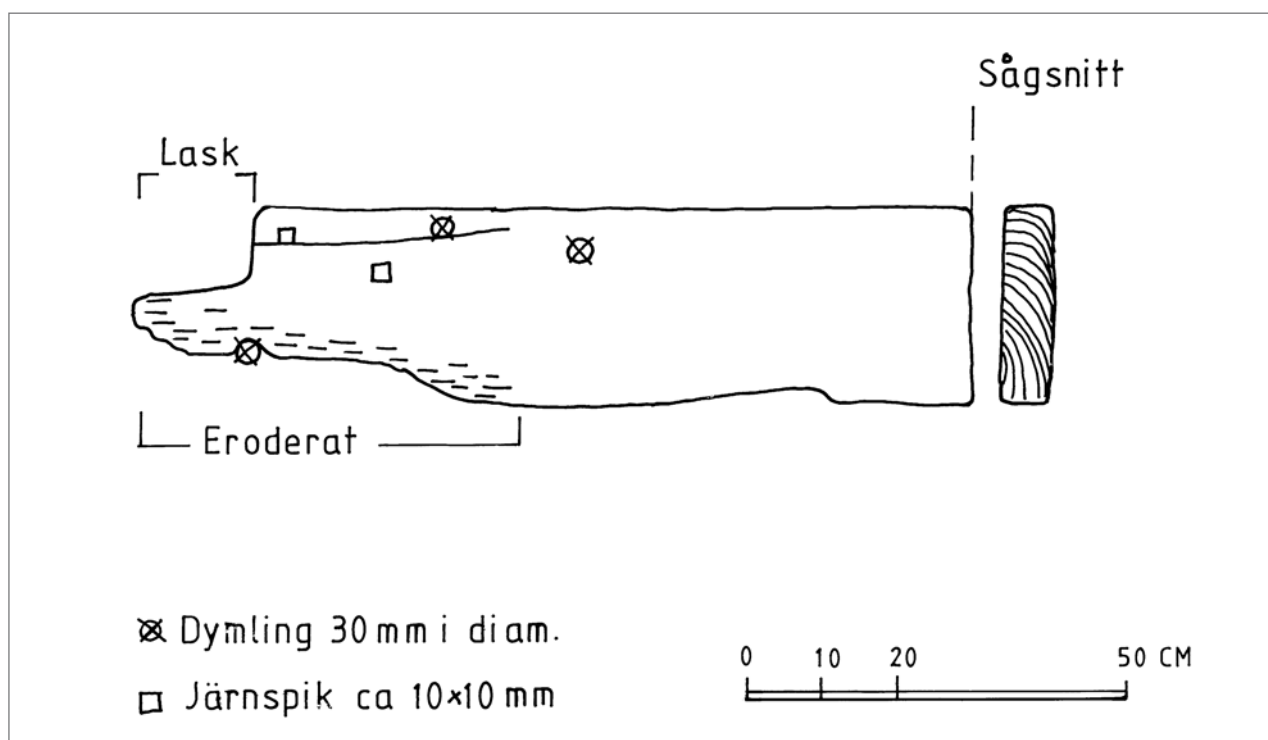
Fynden av tegel var fragmenterade och eroderade, och utgjordes av både tak- och formtegel. En av dymlingarna var eldpåverkad, delvis förkolnad, vilket får tas i beaktande i diskussionen om varför fartyget sjönk. Under förutsättning att dymlingen har tillhört fartyget så har det uppenbarligen eldhärjats. Keramiken bestod av sammanlagt ett femtontal skärvor från åtminstone fem olika kärtyper/kärleheter: 1) fat/kruka i rödgods med invändig vit slip, 2) kanna i rödgods, 3) kanna eller bägare med tummad fot i reducerat lergods, 4) kärl/kruka

i reducerat lergods, samt 5) mindre kärl med hänklar i stengods med gul engobe. Keramikmaterialet är överlag av efterreformatörisk karaktär med undantag för kärl nummer 3 och 4 som sannolikt är av medeltida ålder.

Övriga iakttagelser från provgropparna var större stenar i de västra provgropparna, vilka skulle kunna vara barlaststenar. Inom samma område fanns även rundtimmer i ljusare träslag, troligen furu eller gran. Fynden är på denna kunskapsnivå svåra att förklara och bör kanske inte sammankopplas med fornlämningen utan är möjligen att betrakta som ett yngre inslag.

Figur 10. Bojarna markerar fornlämningens begränsning. Fotot är taget från en träbrygga på Gullholmen, mot Hermanö. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 11. Dendrokronologiskt prov taget från en plank i den östra delen av lämningen. Illustration Anette Olsson, Bohusläns museum.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

Figur 12. Fynd från provgroparna. Rödgoods och reducerat lergods, det senare av medeltida datering. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 13. Fynd från provgroparna. Ben. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 14. Fynd från provgroparna. Stengods med gul engobe. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 15. Fynd från provgroparna. Rödgoods med tummad fotrand av trolig medeltida datering. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 16. Fynd från provgroparna. Bränd dymling. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 17. Fynd från provgroparna. Dymlingar. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 18. Fynd från provgroparna. Flinta. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Det dendrokronologiska prov som togs från fartygskonstruktionen kunde dessvärre inte dateras. Vid en förnyad analys av proverna från utredningen i augusti 2006 visade sig ett av dessa till slut vara möjligt att datera. Den yttersta årsringen på provet kunde ges en datering till år 1717 med hjälp av västsvenska referenser. Eftersom splint och ett okänt antal kärnvedsringar saknas kan fällningsåret för det aktuella virket endast bedömas ligga inom perioden 1727–1829 (bilaga 3).

Slutsatser samt åtgärdsförslag

Förundersökningen visar att den bevarade fartygskonstruktionen består av ett parti som är 13 meter långt och som mest åtta meter brett. Omkring denna yta finns fyndförande lager vilka antingen är sammanhängande med den aktuella lämningen och/eller anslutande hamnkulturlager. Utbredningen av dessa lager är inte känd men bedöms vara av mindre betydelse när det gäller frågan om VA-ledningarnas sträckningar. Av särskilt intresse för diskussionen om Gullholmens historiska hamnfunktion är fynden av medeltida keramik.

Fartyglämningen härrör från ett större kravellbyggt skepp som utifrån en dendrokronologisk datering förefaller att ha byggts under perioden 1727–1827. Om man även beaktar fartygets brukningsperiod betyder detta att förlisningen bör ha ägt rum från 1730-talet och fram till mitten av 1800-talet. Därmed kan såväl den av Olof Traung föreslagna 1600-talsdateringen och den i folktraditionen påstådda kopplingen till Tordenskiöld avfärdas. Ytterligare prover skulle dock krävas för att snäva in fartygets byggnadsår.

I övrigt kan sägas att de frilagda delarna av lämningen bedöms vara välbevarade. Ett orosmoln är dock det frameroderade partiet som troligen har orsakats av propellerströmmar. Fornlämningens vetenskapliga värde får sägas vara högt. Antalet kända lämningar längs Bohuskusten av denna typ och ålder är få, och bland dessa varierar bevarandestatusen väldigt. Efter avslutad förundersökning har exploatören på Bohusläns museums uppmaning justerat delar av ledningssträckningen så att den sammanhängande delen av fartygskonstruktionen inte längre påverkas av arbetsföretaget.

Referenser

Litteratur

Berg, W. 1912. *Bohusläns historia*. Göteborg.

Bergstrand, T. 2005. Arkeologiskt massmaterial i bohuslänska hamnar – med utblick från undersökningarna i Marstrand. I: von Arbin, S. (red.). *Arkeologisk forskning och kulturmiljövård med maritim inriktning. Föredrag hållna vid ett symposium i Uddevalla den 21–22 oktober 1999*. Kulturhistoriska dokumentationer nr 18. Bohusläns museum. Uddevalla.

Bergstrand, T. 2009. *Stadslager i Marstrands hamn. Arkeologi i Marstrands hamn 5. Arkeologisk undersökning och förundersökning. Marstrands socken, Kungälv kommun*. Bohusläns museum Rapport 2009:44. Uddevalla.

Carlsson, H. 1994. *Orust. Historia och miljö. Kulturmiljöprogram för Orust kommun*. Bohusläns museum, Kulturhistoriska dokumentationer nr 7. Uddevalla.

Dalén, L. 1941. *Den bohuslänska fiskelägesbygden*. Meddelanden från Göteborgs Högskolas geografiska institution 26. Diss. Göteborg.

Ellinger Bang, N. 1906. *Tabeller over skibsfart og varettransport gennem Øresund 1497–1660*. København.

Göteborgs eskader och örlogsstation 1523–1870. Historik utarbetad och utgiven av Försvarsstabens krigshistoriska avdelning. Göteborg 1949.

Håkonar saga Hákonarsonar. Utgitt för Kjeldeskriftfondet ved Marina Mundt. *Norrøne tekster nr 2*. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Oslo 1977.

Hansson, O. 1983. *Min barndom på Gullholmen. Minnen och skärvor*. Skrifter utgivna av Bohusläns museum och Bohusläns hembygdsförbund Nr 6. Uddevalla.

Holmberg, A. E. 1979 (1867). *Bohusläns historia och beskrifning. Andra upplagan. Efter författarens död genomsedd och rättad av G. Brusewitz. Andra delen: Norrviken, Sunnerviken och Orust*. Faksimil. Ed.

Hörman, E. 1924. Tomtningarna på Skeppsholmen vid Lysekil. Några bidrag till belysandet av bebyggelseförhållandena i mellersta Bohuslän i slutet av 1500-talet. I: *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift* 1924.

Lisberg Jensen, O. 1981. Undersökningen 1980 av Hamnholmarnas naturhamn i Fjällbacka skärgård. I: *Meddelanden från Marinarkeologiska sällskapet* nr 1.

Norske Riks-Registranter. Tildeels i uddrag. Udgivne efter offentlig foranstaltning. Første bind 1523–1571. Christiania 1861.

Norske Riks-Registranter. Tildeels i uddrag. Udgivne efter offentlig foranstaltning. Andet bind 1572–1588. Christiania 1863.

Norske Riks-Registranter. Tildeels i uddrag. Udgivne efter offentlig foranstaltning. Tredie bind 1588–1602. Christiania 1865.

Pettersson, J. 1953. *Den svenska Skagerakkustens fiskebebyggelse. En etnologisk studie*. Diss. Lund.

Petterson, J. 2001. *Skärgårdsbebyggelsen i Bohuslän under norska tiden. Särskilt kring 1500-talets sillperiod*. Stockevik.

300-årig örlogsmän åter i dagens ljus. I: *Göteborgs Morgonpost* 18/7 1936.

Otryckta källor

FMIS, Informationssystemet för fornminnen, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Arkiv

Bohusläns museum

Marinarkeologiskt arbetsarkiv

BM 262

BM 263

Riksarkivet

*Lantmäteristyrelsens arkiv; Göteborg- och Bohuslän, Läns-
och häradskartor N9*

F2n:228

Sjöfartsmuseet i Göteborg

Fotoarkivet

IV:F:a:2

XIV:A:c:1

Tekniska och administrativa uppgifter

Lst dnr:	431-37485-2006
Västarvet dnr:	NOK 564-2006
Län:	Västra Götalands län
Kommun:	Orust
Socken:	Gullholmen
Fastighet:	Vattenområde vid Gullholmen
Ek. karta:	8A1i
Uppdragsgivare:	Gullholmens VA-samfällighet
Ansvarig institution:	Bohusläns museum
Arkiv:	Bohusläns museums arkiv

Den arkeologiska utredningen

Västarvet pnr:	GA260
Fornlämningsnr:	Gullholmen 25, 42 och 43
Läge:	X 645918, Y 124124
Koordinatsystem:	RT 90 2,5 gon V
Meter över havet:	-15-0
Projektledare:	Staffan von Arbin
Fältpersonal:	Staffan von Arbin, Thomas Bergstrand
Fältarbetstid:	2006-08-29-31
Arkeologtimmar i fält:	48
Undersökt yta:	11 000 m ²
Fynd:	Inga fynd omhändertogs

Förundersökningen

Västarvet pnr:	GA285
Fornlämningsnr:	Gullholmen 25
Läge:	X 6459258, Y 1241193
Koordinatsystem:	RT 90 2,5 gon V
Meter över havet:	-4
Projektledare:	Thomas Bergstrand
Fältpersonal:	Thomas Bergstrand, Kjell Åshede (Marine Photo)
Fältarbetstid:	2006-11-01-02
Arkeologtimmar i fält:	42
Undersökt yta:	200 m ²
Fynd:	Inga fynd omhändertogs

Bilagor

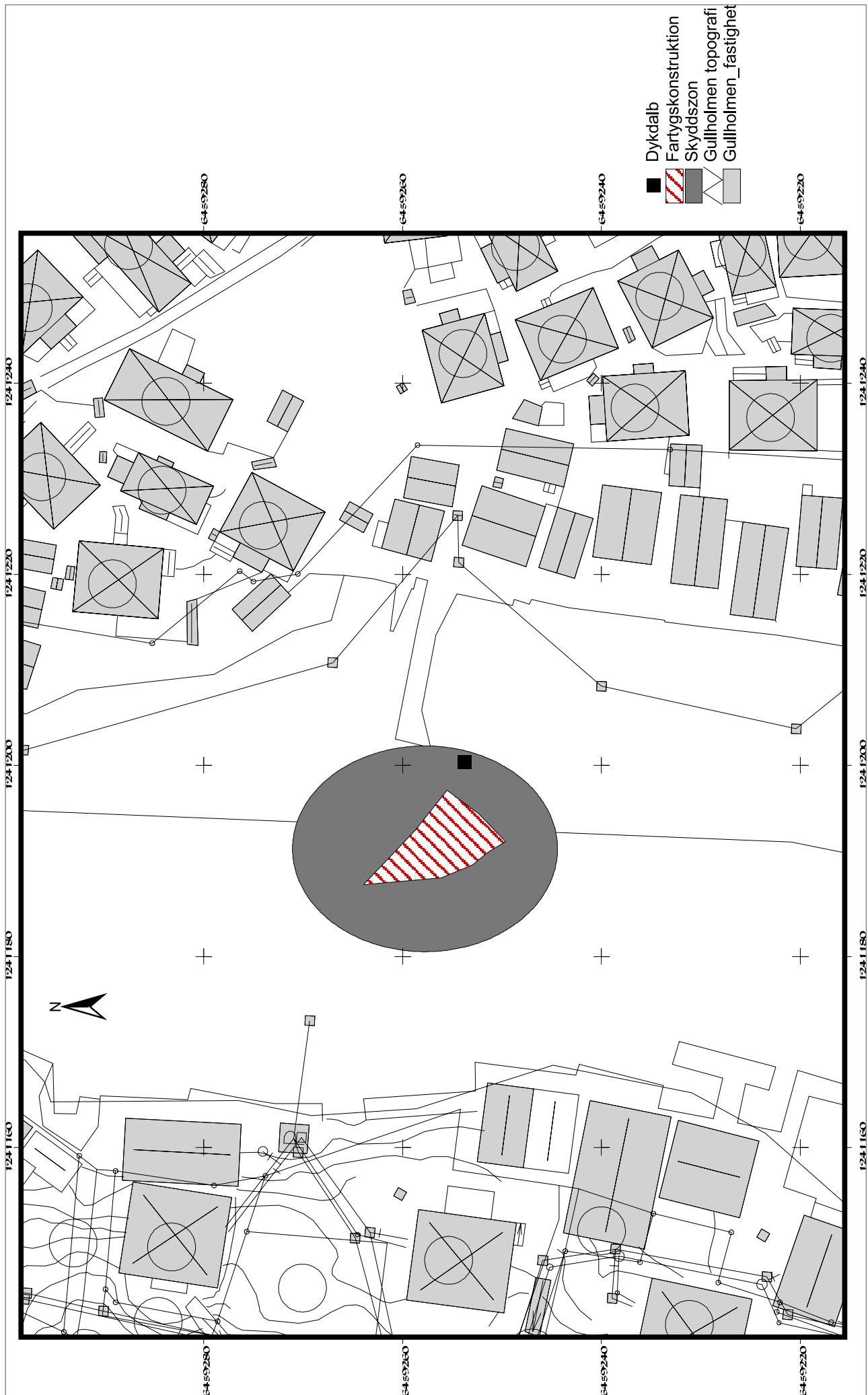
Bilaga 1. *Provgropar grävda under den arkeologiska utredningen*

Bilaga 2. *Plan över Gullholmen 25 och föreslagen skyddszon. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriet 2012-08-21. Dnr 601-2012/3330.*

Bilaga 3. *Dendrokronologisk rapport*

Bilaga 1. Provgropar grävda under den arkeologiska utredningen

Provgrop ID	Vattendjup	Storlek	Lagerbeskrivning	Fynd
PG 1	4 m	0,4x0,4x0,5 m	Silt 0–0,1 m, därefter kalkgyttja.	Inga
PG 2	11 m	1,5x1,0x0,2 m	Silt 0–0,2 m, därefter klappersten. Under klapperstenen troligen berggrund.	Djurben, träflis, huggspån samt diverse recenta föremål
PG 3	5 m	0,5x0,5x0,7 m	Gråsvart siltig gyttja med stor organisk inblandning, 0–0,7 m.	Huggspån, träflis, ben, laggbandsfragment, stenkol, läderfragment, textilfragment, tågvirke, hasselnötsskal

LUND UNIVERSITY

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
HANS LINDERSON

22 Mars 2007

**Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2007:20
Hans Linderson**

**DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV VRAKFYND FRÅN 1930-TALET
VID GULLHOLMEN UTANFÖR ORUST, BOHUSLÄN**

Uppdragsgivare: Staffan von Arbin, Bohusläns museum, box 403, 451 19 Uddevalla.

Område: Gullholmen, Orust **Prov nr:** P1-P3 **Antal prover:** 3

Dendrokronologiskt objekt: Bordläggning och ev spant (P2)

Resultat:

CATRAS Dendro nr:	Prov Nr:	Träd slag	Antal radier+år	Splint (Sp) Bark (B) Vank. (W)	Datering av yttersta årsring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalv året)	Trädets Egenålder uppskattn
55446	P1	Ek	4+146	Ej sp	1717	E 1727	180-220
55447	P2	Ek	2+90	Sp 23, W	Ej datering	-	140-180
55460	P3	Ek	2+79	Ej sp	Ej datering	-	190-240

Diskussion:

Det är möjligt att det saknas många årsringar till vankant på den daterade bordläggningssplankan. Fällningsåret bör dock ligga inom **åren 1777 ± 50**. Virket har daterats med referenser från västa Götaland. Möjligen kan, prov 2, ge en indikation på byggår eftersom dess tidsserie uppvisar en förhöjd korrelation med referens-kronologier, så att fällningsåret inträffar vinterhalvåret 1752/53. För att med säkerhet uttala sig om detta behövs betydligt fler prover. De tre prover som har analyserats har ingen eller dålig korrelation mellan varandra, vilket ökar behovet av provstorleken.

Hans Linderson.

Sölvegatan 12, S-223 62 Lund Tel. +46-46-2227891, 0738-448812

Fax +46-46-2224830

e-mail: Hans.Linderson@geol.lu.se

